

Слободян Ярослав Іванович – доцент кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики Івано-Франківського факультету Національного університету “Одеська юридична академія”, кандидат юридичних наук

Методики проведення судових експертиз: проблемно-орієнтувальний аналіз

Статтю присвячено проблематиці в галузі судової експертології, а саме методикам проведення судових експертиз. Зроблено спробу виявити та проаналізувати існуючі як теоретичні проблеми, пов'язані з визначенням методики, її структурою та змістом, так і практичні проблеми відносно атестації та реєстрації експертних методик, а також подальшого їх використання відповідними фахівцями.

Ключові слова: судові експертизи, експертна методика, експертна установа, зміст і структура методики, апробація та реєстрація методик.

Однією з особливостей криміналістичних досліджень є те, що їх проведення має здійснюватись згідно з відповідним чином затвердженими експертними методиками, що характеризуються поєднанням у собі необхідних вимог проведення дослідження, є основою якості та швидкості вирішення завдань експертизи. У зв'язку з цим, їх вивчення і розробка мають важливе значення у науково-дослідній і практичній діяльності.

Різним аспектам методики судово-експертного дослідження в тій чи іншій мірі приділяла увагу велика кількість авторів, які вивчали і експертну методика як таку, і конкретні роди або види судових експертиз. З даного питання існують праці Т. В. Авер'янової, Р. С. Белкіна, А. І. Вінберга, В. Г. Гончаренка, А. В. Іщенко, В. П. Колмакова, В. С. Мітричева, В. Ф. Орлової, М. Я. Сегая, О. Р. Шляхова та інших авторів. Однак, незважаючи на велику кількість джерел і давню історію розробки цієї проблематики, до сьогодні залишається невирішеною низка проблем як теоретичного, так і практичного характеру.

Тому **метою** даної статті як раз і є виявлення та аналіз існуючих проблем, пов'язаних з методиками проведення судових експертиз, а також наведення окремих шляхів їх вирішення.

Одним із перших науковців, який запропонував визначення експертної методики, був А. Р. Шляхов, котрий вважав, що методика кожного виду судової експертизи – це система методів, прийомів і технічних засобів, що застосовуються для вирішення конкретних завдань у певній послідовності та враховують специфіку вирішуваних питань і досліджуваних речових доказів [1, с. 17].

Пізніше різні автори наводили достатньо велику кількість інших визначень методики експертного дослідження. Наприклад, Р. С. Белкін у своїй роботі “Криминалістика: краткая энциклопедия”, методику експертного дослідження описував, як систему рекомендацій щодо вибору та застосування методів дослідження об'єктів даного роду (виду) судової експертизи та формування необхідної матеріально-технічної бази дослідження; А. М. Зініна та Н. П. Майліс у своєму посібнику “Судебная экспертиза” відзначали, що експертна методика – це програма дій, що пропонує експерту в категоричній або рекомендаційній формі використовувати певні методи дослідження об'єктів, послідовність і процедуру застосування цих методів.

Таким чином, не дивлячись на деяку неоднозначність існуючих в цілому визначень, можна говорити про те, що поняття “експертна методика”, яке є основним у судово-експертній діяльності, наразі цілком сформувалося.

Оскільки методика або ж техніка експертного дослідження – це рівень високоспеціалізованого методологічного знання, то в силу притаманних йому функцій безпосередньої регламентації наукової діяльності, методика завжди повинна мати чітко виражений нормативний характер [2, с. 78].

До речі, певною мірою це передбачено Державним стандартом України ISO 9001:2009 “Системи управління якістю. Вимоги”, в якому визначено те, що документація системи управління якістю, в тому числі й якістю проведення експертних досліджень, має охоплювати, зокрема, задокументовані методики.

При цьому відкритим залишається питання стосовно того, що Державним стандартом України 3017–95 “Видання. Основні види. Терміни та визначення”, який визначає поняття у галузі видавничої продукції, передбачено тільки “методичні рекомендації” та “методичні вказівки”, як різновиди виробничо-практичних видань, а от за “методики” взагалі не згадується. Хоча така ситуація, як вже згадувалось вище, є неприпустимою, оскільки “методичні рекомендації” та “методичні вказівки” тільки близькі за змістом до “методики” поняття та не є взаємозамінні. На цьому також неодноразово наголошували в своїх публікаціях низка вчених і практичних працівників експертних установ України [3, 4].

На нашу думку, поняття “методики” повинно бути введено до даного Державного стандарту та відображати основні риси, які відрізняють її від інших видів виробничо-практичних видань. Таке поняття повинно розкривати сутність і призначення методики, вказувати на її структуру та зміст, а також на застосування системи методів при проведенні дослідження. При цьому можна вказати, що ступінь регламентації всього процесу дослідження може бути різним. Методика завжди містить як рекомендації, так і обов’язкові правила для експерта з вузлових моментів, які визначають схему дослідження, його стратегію.

Аналіз діючих на сьогодні міжвідомчих і відомчих методик дозволяє констатувати факт відсутності єдиного методичного підходу до їх репрезентації. Це становить важливу методологічну проблему сучасної судової експертизи. Створені в різний час, різними відомствами, існуючі методики мають дещо різну структуру, а відповідно й відмінний між собою зміст.

Необхідно відзначити, що докладних і розгорнутих характеристик сутності та структури методики судово-експертного дослідження в криміналістичній літературі значно менше, ніж її визначень. У цілому автори сходяться на думці, що будь-яка експертна методика незалежно від її виду повинна включати в себе низку обов’язкових елементів, які утворюють її структуру. А саме містити вказівку на склад специфічних об’єктів, можливості даної методики та її надійність, прийоми, методи і засоби дослідження, а також на порядок і послідовність застосування методів і засобів. Крім цього, методики повинні містити приписи щодо умов і процедур застосування прийомів, методів і засобів та опис можливих результатів.

Після того як наприкінці двохтисячних років в Україні почав діяти обов’язковий для всіх державних установ судової експертизи стандарт ДСТУ ISO/IEC 17025:2006 “Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій”, яким регламентовано, у тому числі, розробку процедур (або методик) з певним змістом і структурою, окремі автори запропонували загальну уніфіковану структуру експертних методик, яка б відповідала положенням згаданого стандарту.

Так, А. В. Іщенко, Ю. І. Палеха, Ю. Ю. Ярослав, А. О. Полтавський запропонували наступний уніфікований зміст і структуру експертної методики: 1) вихідні дані (які повинні включати, зокрема, найменування експертної галузі та методики); 2) зміст (перелік розділів); 3) вступ; 4) основний текст: 4.1) об’єкти дослідження; 4.2) експертні завдання (типові питання), що вирішуються методикою; 4.3) технічні засоби та інструментарій; 4.4) об’єкти дослідження – порівняльні зразки; 4.5) умови експертного дослідження; 4.6) стадії експертного дослідження; 5) предметний показчик; 6) довідково-інформаційні дані (до-

датки у вигляді таблиць, схем тощо); 7) бібліографічний список. Вони зауважують, що інша необхідна інформація, наприклад, заходи щодо безпеки, яких треба дотримуватися тощо можуть регламентуватися як самими методиками експертних досліджень, так і інструкціями, що передбачено зазначеним стандартом [3, с. 642–643].

У цілому погоджуючись із наведеною структурою, необхідно зазначити, що вона повинна бути не тільки сформованою у наукових джерелах, а й бути передбаченою відповідним стандартом, міжвідомчим наказом або, у крайньому випадку, інструкцією щодо порядку створення та оформлення експертних методик. Тільки в разі такої нормативної регламентації можна розраховувати на єдиний підхід та одноманітність при їх оформленні незалежно від відомства, в якому методика було розроблено.

Створення нових методик є творчим процесом, заснованим на пізнанні закономірностей процесу утворення ознак на об'єктах дослідження, виявленні цих ознак з використанням певних засобів і методів. Конкретною метою створення нових методик є розширення обсягу фактичних даних, що надаються слідству та суду, засноване на можливості вирішення нових завдань, дослідження нових об'єктів, скорочення строків проведення експертиз, матеріальних і трудових витрат, зменшення кількості не вирішених питань, підвищення наукового рівня й повноти вирішення експертних завдань [5, с. 228].

Для того, щоб експертні методики в процесі їх використання забезпечували своєчасне, повне і всебічне виявлення й пізнання фактів та обставин; рішення як типових, так і нестандартних завдань експертного дослідження; ефективного застосування прийомів і методів, а також успішне подолання різного роду перешкод у ході експертного дослідження з найменшою витратою сил і засобів, то в процесі створення методики її розробник повинен пройти певні стадії.

В цілому науковцями та практиками виділяються чотири етапи (стадії) створення експертних методик: 1) дослідження закономірностей, що обумовлюють прояви ознак, які характеризують ті або інші об'єкти; 2) виділення з усієї сукупності виявлених ознак тих, які задовольняють вимогам, що дозволяють використовувати їх в експертному дослідженні; 3) визначення доступних широкому колу експертів-практиків технічних засобів, методів і прийомів, що дають можливість вивчати зазначені ознаки; 4) оформлення методики у вигляді, що дозволяє однозначно сприймати і використовувати викладену в ній інформацію методичного характеру, в тому числі проводити оцінку одержуваних результатів.

Однак, недостатньо лише розробити відповідну методика, перед її використанням експертами, вона повинна пройти відповідну процедуру, так би мовити, об'єктивної оцінки та рекомендації для використання експертами. Це передбачено у статті 8 Закону України “Про су-

дову експертизу”, згідно з якою методики проведення судових експертиз (крім судово-медичних і судово-психіатричних) підлягають атестації та державній реєстрації в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Необхідно зазначити, що атестація експертних методик становить окрему проблему судової експертології. Так, згідно з діючою Постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2008 року № 595, якою затверджений Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз, атестація методик полягає в оцінці звіту про наукову роботу, виконану з метою розроблення методик, шляхом проведення його рецензування та апробації методик спеціалізованими установами.

Відповідно до положень даної Постанови, рецензування звіту про наукову роботу та апробація методики проводиться фахівцями з певних галузей знань, які не брали участь у розробленні методики, з метою визначення актуальності та новизни з урахуванням сучасних досягнень науки і техніки, а також перевірки обґрунтованості методик, оцінки їх ефективності та результативності для виконання експертних завдань [6].

Результати атестації методик розглядаються науковими радами спеціалізованих установ та у разі прийняття науковою радою рішення про рекомендацію до впровадження методики в експертну практику – вона подається для державної реєстрації, яка проводиться Міністерством юстиції України.

Для цього методики, подані для державної реєстрації, розглядаються Координаційною радою з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України та у разі прийняття нею рішення про державну реєстрацію їй присвоюється відповідний реєстраційний код і до Реєстру заносяться відповідні дані.

У цій Постанові йдеться про рецензування звіту про роботу над методикою та апробацію останньої, а от специфічна структура методики та її зміст залишені поза увагою, окрім цього не розкривається сама процедура проведення апробації, її порядок.

Також проблемним є питання щодо того, що науковими спільнотами, які розглядають звіти про наукові роботи, з яких випливають методики експертних досліджень, визначено наукові ради спеціалізованих установ і Координаційну раду яка вивчає всі ці документи для прийняття рішення про реєстрацію. На нашу думку, методичний орган повинен бути один і передбачати у своєму складі певну структуру із залученням представників інших експертних відомств, яка буде і вивчати методику, і приймати рішення про її реєстрацію. Наявність тільки одного такого органу дозволить усунути міжвідомчі колізії, які інколи трапляються в експертній практиці.

До того ж необхідно передбачити, що окрім експертів спеціалізованих установ, методики можуть розробляти та подавати на реєстра-

цію фахівці, які працюють поза їх межами, оскільки, згідно зі статтею 7 Закону України “Про судову експертизу”, для проведення деяких видів експертиз, які не здійснюються виключно державними спеціалізованими установами, за рішенням особи або органу, що призначили судову експертизу, можуть залучатися, крім судових експертів, також інші фахівці з відповідних галузей знань.

З прийняттям нового КПК України, яким було введено змагальну систему судочинства, рано чи пізно може виникнути ще одна проблема – проблема конкуренції експертних методик. Така конкуренція може виникнути тоді, коли в різних експертних установах, можливо в різний час, були розроблені методики дослідження того самого об’єкта, які в певній мірі відрізняються одна від одної.

Негативом такої ситуації є те, що при наявності конкуруючих теоретично обґрунтованих і науково розроблених методик, по-перше, з’являється можливість сторонам обвинувачення та захисту обирати більш “обґрунтовану” на їхній погляд методику, що в кінцевому рахунку може призвести до протилежних висновків і затягування строків кримінального провадження. По-друге, така конкуренція методик якоюсь мірою ставить під сумнів авторитетність висновків судового експерта, оскільки при можливості науково обґрунтувати протилежні висновки втрачається віра у достовірність отриманих експертом результатів.

Вирішенням проблеми конкуренції методик дослідження як раз може стати процедура їх розгляду та державної реєстрації одним органом, до якого б входили фахівці експертної галузі з різних відомств, а також “інвентаризація” вже існуючих експертних методик.

Така “інвентаризація” може проходити у вигляді, наприклад, паспортизації. На думку окремих авторів, належним чином проведена паспортизація експертних методик дозволить вирішити питання відмінності в розумінні не тільки сутності численних типових методик експертиз різних видів, але й самої суті методики судово-експертного дослідження як такої. А це, в свою чергу, позитивно позначиться і на якості судово-експертних досліджень, і на ефективності використання результатів таких досліджень у процесі доказування [7, с. 51].

Держателем Реєстру методик проведення судових експертиз, відповідно до вже згаданої Постанови Кабінету Міністрів України, є Міністерство юстиції України. На сьогодні він складає 1119 методик за 15 класами, серед яких почеркознавчі та авторознавчі, трасологічні, мистецтвознавчі, біологічні, економічні та інші. Окрема частина з них має гриф “для службового користування”.

Наявність такого єдиного реєстру судово-експертних методик, безумовно, є позитивним моментом. Але залишаються проблемні питання, пов’язані з доступністю зареєстрованих методик до практичного

використання їх експертами, а також слідчими, прокурорами, судами та захисниками, як учасниками кримінального провадження, для оцінки експертних висновків. Наразі існують випадки, коли фахівці експертної служби МВС України зовсім не знають про методіку, розроблену, наприклад, одним із Науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України, і, навпаки.

Для того, щоб виправити даний недолік, на нашу думку, методику експертиз повинні видаватися окремими виданнями та розсилатися в провідні експертні установи України, однак при цьому, якщо загальні методіки можуть бути доступними широкому загалу громадськості, то конкретні (окремі) повинні бути доступні тільки для службового використання експертами спеціалізованих державних експертних установ, слідчими, прокурорами, суддями.

Ще однією проблемою є недостатнє забезпечення інформацією відповідних судових і правоохоронних органів про існування окремих методик та взагалі про можливість судових експертиз. За результатами опитування, які наводить у своїй монографії І. В. Пиріг, 58 % опитаних слідчих і 35 % експертів зазначили дефіцит інформації щодо нових видів експертиз і особливостей їх призначення. На його думку, це можливо усунути семінарами для слідчих за участю провідних експертів з ретельним аналізом проведених досліджень, демонстрацією експертної та спеціальної техніки [2, с. 233].

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити такі висновки:

1. Незважаючи на те, що проблематикою, пов'язаною з методами проведення судових експертиз, вчені та практики займаються достатньо давно, на сьогодні залишається низка невіршених проблем як теоретичного, так і практичного характеру.

2. До проблем теоретичного характеру можна віднести деяку неоднозначність у розумінні експертної методіки взагалі, відсутність її у переліку виробничо-практичних видань у відповідному держстандарті, відсутність нормативно закріпленої структури та змісту експертної методіки тощо.

3. Основні проблеми практичного характеру стосуються процедури апробації експертних методик і доступності зареєстрованих методик до практичного використання їх експертами й іншими учасниками кримінального провадження.

4. У випадку вирішення вказаних проблем можна розраховувати на підвищення наукового рівня й повноти вирішення експертних завдань, що, в свою чергу, позитивно позначиться на якості та строках проведення судових експертиз у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

1. Шляхов А. Р. Предмет и система криминалистической экспертизы / А. Р. Шляхов // Труды ВНИИСЭ. – 1971. – Вып. 3. – С. 16–21.
2. Плесовских Ю. Г. Судебно-экспертное исследование: методология, методика, метод / Ю. Г. Плесовских // Известия Иркутской государственной экономической академии. – 2005. – № 3–4. – С. 77–79.
3. Задokumentовані методики експертного дослідження: нові погляди на сталі положення / Іщенко А. В., Палеха Ю. І., Ярослав Ю. Ю., Полтавський А. О. // Криміналістика ХХІ століття : мат-ли міжн. наук.-практ. конф. (25–26 листоп. 2010 р.). – Х. : Право, 2010. – С. 639–644.
4. Ярослав Ю. Ю. Уніфікація структури методик експертного дослідження / Ю. Ю. Ярослав, А. О. Полтавський // Судова експертиза. Сучасний стан та перспективи розвитку : тези доповідей. – К. : М-во юстиції України, 2010. – С. 66–69.
5. Пиріг І. В. Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ : монографія / І. В. Пиріг. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2011. – 312 с.
6. Про затвердження Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 лип. 2008 р. № 595 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-p>.
7. Плесовских Ю. Г. Проблемы методики судебно-экспертного исследования / Ю. Г. Плесовских // Вестник ХГАЭП. – 2008. – № 1 (34). – С. 47–55.

Стаття посвячена проблематиці в області судової експертології, а іменно методикам проведення судових експертиз. В ній зроблена спроба виявити і проаналізувати існуючі як теоретичні проблеми, пов'язані з визначенням методики, її структурою і змістом, так і практичні проблеми стосовно атестації та реєстрації експертних методик, а також подальшого їх використання відповідними спеціалістами.

This article is devoted to the problems in forensic expert study, namely the methods of conducting forensic examinations. It attempts to identify and analyze the theoretical problems which associated with the definition of methods, its structure and content, and practical problems concerning certification and registration of expert techniques and their subsequent use by the appropriate specialists.

Стаття надійшла до редакції журналу 6 березня 2013 року.